

BAHASA MELAYU LISAN DARI PERSPEKTIF JANTINA DAN IDENTITAS

Mashetoh Abd Mutalib, PhD
Jabatan Pengajian Bahasa
Pusat Pengajian Pendidikan dan Bahasa Moden
Kolej Sastera dan Sains
Universiti Utara Malaysia
Sintok Kedah

Abstrak

Situasi kebahasaan masyarakat Melayu diwarnai dengan kepelbagaian penggunaan bahasa Melayu itu sendiri iaitu bahasa Melayu formal dan bahasa Melayu tidak formal (dialek, bahasa pasar, bahasa basahan dan sebagainya). Kepelbagaian bahasa inilah akan dipilih, disesuaikan dan digunakan mengikut keperluan dan situasi masyarakat tersebut sebagai corak komunikasi semasa berbahasa khususnya dalam bahasa Melayu lisan. Secara tidak langsung, keadaan ini menunjukkan bahawa bahasa amat berkait rapat dengan fenomena sosial yang melingkarinya. Justeru, kajian ini mengenal pasti dan menjelaskan kevariasian bahasa Melayu lisan yang ditentukan oleh aspek jantina dalam membentuk identiti penutur bahasa. Kajian yang menerapkan pendekatan *sociological urban dialectology* (Labov, 1972; Trudgill, 1974; Milroy, 1987 dan Idris, 1995 dan 2011) ini dilakukan secara kualitatif dengan menggunakan analisis 'teroka-jumpa' berdasarkan kaedah etnografi (temu bual). Data bahasa Melayu lisan diperoleh daripada 34 orang penutur berbangsa Melayu di bandar raya Shah Alam. Hasil kajian mendapati bahawa jantina perempuan lebih cenderung bervariasi dalam penggunaan aspek leksikal.

Kata kunci: Bahasa Melayu Lisan, *sociological urban dialectology*

ORAL MALAY: THE PERSPECTIVE OF GENDER (SEX) AND IDENTITY

Abstract

The linguistic situation of the Malay language is characterized by the diversity of the Malay language itself, namely the Malay language formal and informal Malay language (dialect, the language of the market, colloquial language, etc.). This linguistic diversity was selected, customized and used in accordance with the needs and circumstances of the community as the communication patterns while the language was being used, particularly in the oral Malay. The situation indirectly showed that the language was closely related to the social phenomena surrounding it. Thus, this study identified and explained the diversity of oral Malay language which was determined by the gender aspect in constructing the identity of the language users. The study, which applied the sociological urban dialectology approach (Labov, 1972; Trudgill, 1974; Milroy, 1987, and Idris, 1995 and 2011), was conducted qualitatively by using the interview analysis. The data were gathered from 34 Malay speakers in the city of Shah

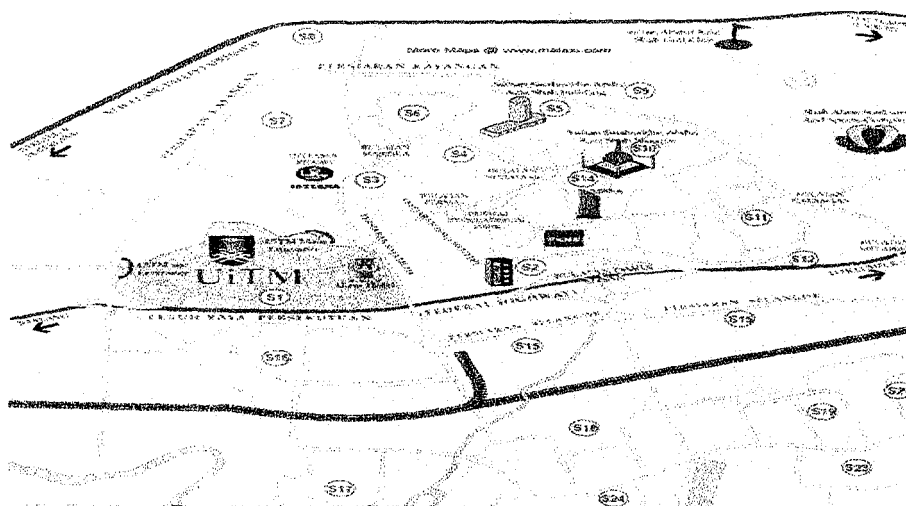
Alam. The study found that female gender tended to be more various in the use of lexical aspects.

Key Words: Malay Oral, Sociological urban dialectology

PENDAHULUAN

Bahasa bervariasi menurut tiga dimensi besar, iaitu berdasarkan kawasan geografi, tempoh masa dan juga ruang sosial (Trudgill, 1978; Labov, 1980; Chambers dan Trudgill, 1980 dan Milroy, 1980). Begitu juga dengan bahasa Melayu itu sendiri yang bervariasi dari segi sebutannya, morfologi, sintaksis dan leksikal. Collins (1981) turut menjelaskan kelainan atau variasi daripada satu bahasa, yakni sebagai satu ragam bahasa yang dapat dibezakan daripada ragam-ragam lain berdasarkan ciri-ciri penyebutan, kosa kata dan tatabahasa. Namun persoalan yang paling utama sekali dalam variasi bahasa ialah bahasa tersebut sering dilihat sebagai tidak bervariasi atau dikatakan bersifat seragam dan mengabaikan konteks pengguna bahasa yang sebenar. Ada sesetengah pakar bahasa yang tidak melihat konteks penggunaan bahasa sama ada tulisan bahkan lisan juga. Inilah yang membezakan sesetengah ahli bahasa dengan ahli bahasa yang lain, yang mana bahasa dilihat lebih bervariasi sekiranya diambil kira konteks, iaitu bahasa dihasilkan oleh orang-orang Melayu sendiri dalam berinteraksi dan dalam menyatakan fikiran mereka dalam bahasa mereka (Asmah, 2005).

Kajian ini menggunakan pendekatan *urban dialectological sociology* (Labov 1966, Trudgill 1974 dan Idris 1995) dengan beberapa pengubahsuaian.¹ Data tutur diambil melalui kaedah etnografi iaitu temu bual yang dilakukan pada situasi formal terhadap 34 orang (14 informan lelaki dan 20 informan perempuan) penutur bahasa Melayu di Seksyen 2, 3 dan 4 bandar raya Shah Alam, Selangor. Selain itu, kaedah kuantitatif juga digunakan untuk memberi gambaran visual tentang kekerapan penggunaan variasi aspek leksikal.

Rajah 1.0: Kawasan Kajian di Seksyen 2, 3 dan 4 di Bandar raya Shah Alam.

¹ Pengubahsuaian yang dimaksudkan ialah angkubah linguistik dan angkubah sosial yang dipilih.

METODOLOGI

Kajian ini merupakan kajian variasi bahasa Melayu lisan di Shah Alam. Oleh itu, pendekatan dialektologi sosial bandar yang dipelopori oleh Labov (1966), Trudgill (1974) dan Idris (1995) diterapkan. Data bahasa Melayu lisan melibatkan 34 orang informan yang berbangsa Melayu di Shah Alam dikumpulkan dengan menggunakan kaedah etnografi (temu bual). Kawasan kajian ialah di Seksyen 2, 3 dan 4 di bandar raya Shah Alam, iaitu sebuah bandar moden yang terancang. Rumah kediaman telah dijadikan sebagai rangka persampelan dengan menggunakan kaedah persampelan bertujuan untuk memilih informan. Berikut ialah jumlah informan berdasarkan rangka persampelan dan jantina.

Tabel 1
Informan berdasarkan rangka persampelan dan jantina

Jenis Rumah	Jantina		Jum
	L	P	
Rumah Sesebuah	2	7	9
Rumah Berkembar	5	6	11
Rumah Teres	6	8	14
Jumlah	13	21	34

Data bahasa lisan ditranskripsi dan proses pengekodan dilakukan. Seterusnya apabila selesai proses pengekodan, data bahasa lisan dikenal pasti dari aspek linguistik (leksikal). Setelah selesai mengenal pasti aspek-aspek tersebut, proses pengiraan aspek linguistik, variasi bahasa lisan yang dipertalikan dengan pemboleh ubah sosial (jantina) dimulakan.

1. Bahasa Melayu Lisan

Bahasa Melayu lisan ialah bahasa pertuturan seharian untuk berkomunikasi antara satu sama lain. Yang membezakan bahasa Melayu lisan dengan bahasa Melayu standard ialah dari segi susunan dan situasi bahasa Melayu ini digunakan. Selain itu, susunan bahasa Melayu lisan amat mudah dan ringkas manakala bahasa baku bersifat lebih lengkap, rapi, tinggi lagi halus. Di dalam perbualan sehari-harian pula, kita lebih senang menggunakan bahasa lisan dan bukan bahasa Melayu standard. Ini kerana bahasa Melayu standard seringkali digunakan di dalam situasi-situasi formal seperti penyampaian berita di tetuang udara atau televisyen.

2. Leksikal

Leksikal atau perbendaharaan kata boleh didefinisikan sebagai kata yang padanya mempunyai makna atau senarai makna yang tidak disyaratkan oleh struktur (Asmah, 1992: 21). Selain itu, leksikal juga diperolehi daripada kekayaan kata yang dimiliki oleh seseorang penutur atau penulis dalam sesuatu bahasa (Harimurti, 1998 dan Nik Safiah, 1983). Kajian ini menunjukkan bahawa leksikal sangat bervariasi penggunaannya, iaitu kekerapan sebanyak 1741 kali oleh informan di Shah Alam. Walau bagaimanapun, informan perempuan lebih bervariasi penggunaannya berbanding dengan informan lelaki,

iaitu kekerapan sebanyak 1159 kali atau 65%. Leksikal bervariasi dari aspek penyingkatan kata, kata ganti nama dan kata penegas.

ANALISIS DAN PEMBAHASAN

Tabel 4.1 memaparkan dapatan kajian penggunaan aspek leksikal berdasarkan jantina. Perbincangan selanjutnya berpandukan Tabel ini.

Tabel 4.1
Variasi Leksikal berdasarkan Jantina

Variasi Leksikal Berdasarkan Jantina							
	Linguistik	Tema	Aspek	Cth.	Jantina		Jumlah
					L	P	
Leksikal	Penyingkatan kata	KGT	i. tu	204	377	581	
			ii. ni	35%	65%	46%	
			KT	i. tak	241	454	695
				ii. tapi	35%	65%	54%
			Jumlah	445	831	1276	
			%	35%	65%	73.5%	
		Multirujuk	i. kita	61	95	156	
				39%	61%	62%	
			Sifar	Ø KGN	41	19	60
					68%	22%	24%
			Bahasa Asing	1	34	35	
				3%	97%	14%	
	Kata Ganti Diri	Jumlah	103	148	251		
			41%	59%	14%		
		Kata Penegas	kan	50	135	185	
				27%	73%	86%	
			Kut	11	18	29	
				38%	62%	14%	
		Jumlah	61	153	214		
		%	27%	73%	12.5%		
Jumlah keseluruhan leksikal				609	1132	1741	
Peratus				35%	65%	100%	

a. Informan perempuan lebih cenderung bervariasi dalam penyingkatan kata

Penyingkatan kata² ialah sebahagian suku kata dalam perkataan tersebut telah digugurkan dengan tujuan untuk menyingkatkan lagi perkataan tersebut. Dalam bahasa Melayu lisan, unsur penyingkatan kata menjadi kelaziman kepada setiap penutur untuk menuturkannya semasa proses komunikasi berlangsung. Ini sejajar dengan pandangan Asmah (2008: 50) bahawa “ciri pelemahan yang paling jelas terlihat ialah kata dan ayat yang dipendekkan”.

Dalam Tabel 4.1 menunjukkan bahawa informan perempuan lebih bervariasi dalam penyingkatan kata seperti kata ganti tunjuk dan kata tugas berbanding dengan informan lelaki. Kekerapan penggunaannya sebanyak 831 atau 65% daripada keseluruhan jumlah penyingkatan kata.

² Asmah (2008) menggunakan istilah ini sebagai pelemahan kata.

Tabel 4.1 juga memaparkan bahawa penyingkatan kata yang digunakan ialah kata ganti tunjuk seperti itu dan ini. Itu dan ini telah mengalami penyingkatan menjadi *tu* dan *ni* oleh informan bahasa Melayu lisan di Shah Alam. Penyingkatan ini juga telah digunakan secara langsung oleh penutur bahasa Melayu lisan. Data (1) menunjukkan penggunaan kata ganti tunjuk yang diperkatakan.

1. Lepas *tu* baru tahu Cina dan Melayu *ni* bergolak. (I2 D KBA (P):A24)
2. Saya *ni* masih *ni* lagi lah...mencari kerja... (I8 DM KMT (P):A5)

Begitu juga penyingkatan kata tugas yang telah digunakan oleh informan perempuan sebanyak 695 kali yang mana 454 kekerapan penggunaannya terdiri daripada informan perempuan. Antara contoh penggunaannya seperti data (2) berikut:

1. Memang dah tua *nak* buat macam mana. (I1 D KMB (L):A16)
2. Ooh, akak menetap kat Shah Alam *dah* dekat 20 tahun. (I6 DA KMT (P):A41)
3. *Tak* da (ada) masalah. (I1 D KMB (L):A15)

b. Informan perempuan lebih cenderung bervariasi dalam KGD multirujuk

Dapatan seterusnya juga memperlihatkan informan perempuan lebih bervariasi penggunaannya dalam kata ganti multirujuk. Yang dimaksudkan dengan KGD multirujuk ialah penutur menggunakan satu bentuk kata ganti diri untuk pelbagai maksud rujukan. Terdapat tiga jenis fungsi rujukan kata ganti diri *kita* yang telah digunakan oleh informan di bandar raya Shah Alam Malaysia, iaitu sebagai rujukan saya (tunggal), kita (jamak-penutur dan yang dilawan tutur) dan kita (jamak-penutur dan kumpulan/kami). Kekerapan penggunaannya sebanyak 156 dan informan perempuan menggunakannya sebanyak 90 kali. Data (2) menunjukkan penggunaannya.

1. *Kita* bawa kereta *kita* tahu la lubang sana lubang sini dah tak cantik macam dulu. I1 OT KBA (L):A37
2. Haa semasa bekerja, tak ada sukar pun sebab *kita*, niat bekerja kan. I3 OT KBA (L):A78
3. Kalau tak pandai membimbing anak pun *kita* susah jugalah kan. I3 D KBA (P):A32
4. Macam sekarang, kalau *kita* tak pergi sekolah, cikgu akan datang rumah ye. I3 D KBA (P):A24
5. Nanti bila balik sekolah pukul 9 korang nak tahu, bukan *kita* ikut pintu guard, apasal? ada satu lorong yang *kita* gunting tau. I6 DA KMT (P):A32
6. Haa, macam tu dekat sekolah Salahudin, Batu 38 selepas akak tamat SPM dekat situ dapat.. masa dulu SPM *kita* panggil macam, Pangkat 1. I6 DA KMT (P):A21

Contoh 1 dan 2, adalah data *kita* merujuk saya (tunggal). Penggunaan *kita* bertujuan menjadikan perbualan tersebut lebih intim antara penutur dan penemu bual. Apabila berlaku keintiman tersebut, perbualan tersebut tidak menjadi kaku dan janggal. Contoh 3 dan 4 pula, *kita* merujuk penutur dan yang di lawan tutur³. Fenomena ini berlaku kerana penutur tersebut tidak mahu orang yang dilawan tutur merasa janggal atau keberasingan ketika berbahasa. Oleh itu, penggunaan *kita* untuk rujukan tersebut menampakkan unsur kemesraan dan kesopanan semasa berbahasa. Fenomena ini dijelaskan lagi oleh Tenas Effendy (2008: 35), iaitu dalam pergaulan, mereka (orang Melayu) berusaha sehabis daya supaya tidak menyinggung perasaan orang lain dan tidak

³ Yang di lawan tutur ialah penemu bual.

mau pula perasaannya disinggung orang. Menurutny lagi, asas ini juga menyebabkan orang Melayu berhemat cermat dalam bercakap dan berhati-hati dalam setiap tindakan dan perilakunya. Jadi unsur kemesraan dan kekitaan itu jelas didapati dalam perbualan tersebut. Seterusnya, rujukan *kita* sebagai penutur dan kumpulan berlaku apabila penutur berbual dan menceritakan perihal rakan/sahabat/kawan kepada yang dilawan tutur. Pada hal, rakan/sahabat/kawan tidak hadir semasa perbualan itu berlangsung.

c. Informan lelaki lebih cenderung bervariasi dalam kata ganti diri sifar

Seterusnya, dapatan menunjukkan bahawa informan lelaki lebih cenderung menggunakan kata ganti sifar berbanding dengan informan perempuan, iaitu sebanyak 41 kali atau 68%. Yang dimaksudkan dengan kata ganti sifar ialah penguguran kata ganti diri pertama seperti *saya*, *aku*, dan sebagainya apabila berbahasa. Contoh ditunjukkan dalam data (3).

Contoh 1

- Penemu bual : Adik tingkatan berapa?
Informan 3 : Tingkatan tiga.. (I3DM KMT (L): A1)
Penemu bual : Saudara asal dari mana?
Informan 8 : Berasal daripada Kuala Terengganu dan menetap di Shah Alam ni dah lebih, lebih kurang 12 tahun. (I8 DA KMB (L): A3)

Contoh menunjukkan informan menggugurkan subjek atau pelaku ketika perbualan berlangsung. Walau bagaimanapun, komunikasi antara kedua pihak boleh difahami antara satu sama lain. Lazimnya juga, penguguran subjek berlaku ketika selepas soalan yang dikemukakan kepada informan. Asmah (2009) memperjelaskan lagi tentang penguguran ganti nama tersebut, iaitu pada peringkat ayat, pola yang sering dan paling penting ialah pola Frasa Nama – Frasa Karyaan (FN – FK), tetapi dalam pengujutuan tabii dialek itu FN kerap kali digugurkan.

d. Informan Perempuan cenderung menggunakan KGD bahasa Asing

Kata ganti diri bahasa asing ialah kata ganti nama diri daripada bahasa asing seperti bahasa Inggeris, bahasa Arab dan sebagainya. Asmah (2008: 147) memberikan pendapatnya “peminjaman ini berlaku secara tabii apabila dua komuniti bahasa, bahkan juga dua komuniti dialek, bertemu satu sama lain”. Dapatan kajian menunjukkan bahawa informan perempuan cenderung menggunakan KGD bahasa asing berbanding informan lelaki. Contoh ditunjukkan dalam data (4).⁴

1. Tapi...in short is we happy to live in la.. (I13 DA KMT (L):A27)
2. Aa..then *i* catch government job as *acountant* kat Jabatan Perangkaan Malaysia. (I3 DA KMT (P):A8)
3. So, until now 5 years *i* bekerja di Jabatan Perangkaan Malaysia. (I3 DA KMT (P):A9)
4. Dulu *i* stay in section three in nineteen...em..no,no,no..two thousand three (2003) and before this saya tengok la perkembangan dari segi perkembangan di Shah Alam ni kurang. (I3 DA KMT (P):A10)

Kajian juga menunjukkan bahawa seorang sahaja informan lelaki yang menggunakan kata ganti diri daripada bahasa asing.

⁴ Data ini adalah data asli, pengkaji tidak mengubah struktur tatabahasa sekiranya terdapat kesalahan pada data tersebut

e. Informan Perempuan lebih bervariasi dalam Kata Penegas

Kata penegas dalam variasi bahasa lisan yang ditemui ialah partikel *kan* dan partikel *kut*. Dalam tatabahasa bahasa Melayu *kan* hanya sebagai imbuhan akhiran dan juga daripada pelemahan kata nafi, iaitu 'bukan'. Namun, dalam kajian ini didapati bahawa partikel *kan* bukan berfungsi sebagai imbuhan dan juga bukan daripada penyingkatan kata nafi, tetapi sebagai penegas dalam ayat berita (juga disebut ayat penyata atau ayat keterangan). Begitu juga dengan partikel *kut* dari segi etimologinya berasal dari dialek utara (Kedah, Perlis dan Pulau Pinang) yang mempunyai erti agaknya, barangkali, kalau-kalau (*Kamus Dewan*, 2005: 859). Dalam bahasa Melayu lisan, partikel *kut* berfungsi sebagai kata penyerta dan hadir dalam ayat yang diucapkan.

Seterusnya, dapatan juga menunjukkan bahawa informan perempuan lebih bervariasi dalam kata penegas berbanding dengan informan lelaki. Penggunaan kata penegas sebanyak oleh informan perempuan sebanyak 153 atau 73% daripada 214 jumlah keseluruhan kata penegas. Walau bagaimanapun, partikel *kan* lebih banyak digunakan berbanding dengan partikel *kut*, iaitu sebanyak 185 kali atau 86%. Data (5) menunjukkan contoh penggunaannya.

1. Macam kita belajar *kan*, makcik cakap kat anak-anak makcik, suami kerja kita duduk di negeri orang, tengok tempat orang. (I3 D KBA (P):A34)
2. Maknanya akak tak tak bersedia *kan*. (I10 DA KMB (P):A76)
3. Tempat menarik tak ada la *kut*. (I13 DA KMT (L):A24)
4. Kat universiti tu banyak sangat jugak *kut*. (I13 DA KMT (L):A30)

Partikel *kan* dan *kut* dalam data (5) berfungsi memberi penegasan dalam ayat yang disampaikan oleh penutur. Data (5) juga menunjukkan bahawa informan menggunakan ayat penyata dengan maksud membuat satu pernyataan kepada penemu bual. Oleh itu, kata partikel *kan* dan *kut* diperlukan untuk menegaskan ayat pernyataan tersebut. Secara tidak langsung dapatlah dikatakan bahawa partikel *kan* dan *kut* juga merupakan penegas dalam variasi bahasa Melayu lisan sama seperti kata penegas dalam bahasa Melayu standard yang lain. Selain itu, partikel *kan* dan *kut* bukan sahaja digunakan dalam dialek utara tetapi telah meluas penggunaannya di Shah Alam. Secara sedar atau tidak, penutur bahasa Melayu lisan rata-rata menggunakannya.

KESIMPULAN

Sebagai kesimpulannya, dapatlah dijelaskan bahawa variasi bahasa Melayu lisan khususnya aspek leksikal lebih bervariasi daripada aspek tatabahasa yang lain. Hal ini berlaku kerana dalam leksikal terdapat banyak perbendaharaan kata yang mempengaruhi penutur dalam komunikasi seharian seperti penyingkatan kata, kata ganti diri dan juga kata penegas. Asmah (1992) menjelaskan bahawa terdapat beberapa penyimpangan dalam perbendaharaan kata dari penyimpangan nahu, iaitu pertama perkataan yang betul-betul berbeza antara dialek dan yang kedua penyimpangan itu boleh merupakan penyimpangan yang wujud hanya kerana penyebutan yang berbeza (hal ini dilihat dalam konteks penyebutan). Secara keseluruhannya, kajian menunjukkan bahawa dalam aspek leksikal, iaitu penyingkatan kata, kata ganti diri dan kata penegas, informan perempuan lebih bertendensi menggunakannya berbanding dengan informan lelaki. Secara tidak langsung, dapatlah dikatakan bahawa informan perempuan juga cenderung bervariasi kolokial berbanding informan lelaki.

DAFTAR PUSTAKA

- Asmah Haji Omar. (1992). *Bahasa dan alam pemikiran Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Haji Omar. (2005). Korpus dan wibawa. *Kertas kerja ucap utama Seminar Kebangsaan Linguistik 2005 (SKALi 05)*. Universiti Kebangsaan Malaysia dan Dewan Bahasa dan Pustaka, 12-13 April 2005.
- Asmah Haji Omar. (2008). *Ensiklopedia bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Haji Omar. (2009). *Nahu Melayu Mutakhir*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Dewan Bahasa dan Pustaka. (2005). *Kamus Dewan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Harimurti Kridalaksana. (1998). *Introduction to Word Formation and Word Classes in Indonesian*. Depok: Fakultas Sastra, Universitas Indonesia.
- Idris Aman (Pyntg). (2011). *Aksen bahasa kebangsaan: Realiti, identiti dan integrasi*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Idris Aman. (1995). *Kelainan sosial bahasa Melayu di Shah Alam: Suatu dialektologi sosial bandar*. Tesis Sarjana. Bangi; universiti Kebangsaan Malaysia.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistics Patterns*. Philepedia: University of Pennsylvania Press.
- Milroy, L. (1987). *Language and social networks*. Second ed. Oxford: Blackwell.
- Nik safiah Karim. (1983). Dialek sosial dan tatatingkat bahasa di Malaysia, *Dewan Bahasa*, 27, hlm 340-351.
- Tenas Effendy. (2008). Kearifan Orang Melayu Berbahasa dalam *Syarahan Raja Ali Haji*. Kuala Lumpur: Persatuan Linguistik Malaysia dan Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Trudgill, P. (1974). *The Social differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge university Press.